د. مەهدی مەحفوز
لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

بزوتنەوەی ریفۆرمی ئایینی

یەکێک لە خەسڵەتەکانی فیکری سیاسی سەدەکانی ناوەڕاست ئەوە بوو کە بیریاران و فەیلەسوفانی ئەو قۆناغە، لە کاتی تاوتوێکردنی دیاردەی سیاسیداو پەیوەندی ئەو دیاردەیە بە دەسەڵاتی سیاسیەوە، پشتیان بە لێکۆڵینەوەو چەمکە تیۆلۆژییەکانی کڵێسا دەبەست. ئەمەش بۆ ئەوە بوو تا دەسەڵات و هەیبەتی کڵێسا نیشان بدەن و بیسەلمێنن کە دەسەڵاتی پاپا لەسەرو دەسەڵاتە دنیاییەکانەوەیە، بە دەسەڵاتی پادشایی و ئیمپراتۆریەوە. واتە دەتوانین بڵێین پەیوەندیەکی توندوتۆڵ لەنێوان تیۆریای سیاسی و تیۆریای تیۆلۆژیدا هەبوو، بە جۆرێك بووبوە فۆرمێك لە فۆرمەکانی تێکەڵکردنی کایەی ئایینی و سیاسی، ئەمەش تایبەتمەندیەك بوو کە فیکری سیاسی سەدەکانی ناوەڕاستی لە قۆناغ و سەردەمەکانی دی جیا دەکردەوە.

دوای ئەوەی سەردەمی ڕێنیسانس لە هەوڵی جیاکردنەوەی سیاسەت بوو لە ئایین، ئەویش لەڕێی نوسینەکانی «مەکیاڤیلی»یەوە، دەبینین بزوتنەوەی ریفۆرمی ئایینی، بزوتنەوەیەك کە لە سەرەتای سەدەی شازدەهەمدا لە هەڵکشاندا بوو، دەیویست جارێکی تر تیۆریای سیاسی و مەسەلە تیۆلۆژی و ئایینیەکان پێکەوە گرێ بداتەوە. کارێك کە بووە مایەی دابەشبوون لەناو کڵێساداو جیابوونەوەی تەواوی دەوڵەت لە کڵێسا و دەسەڵاتی پاپا، لەڕووی ئایینی و سیاسیەوە.

لەگەڵ بزوتنەوەی ریفۆرمی ئاییندا، بەڵگەو بەهانە تیۆلۆژیەکان بوونە ئامرازێك بۆ داکۆکیکردن لە تیۆریاو هەڵوێستی سیاسی. واتە بیروباوەڕی ئایینی بوو بە ڕێنمایکەری هاوپەیمانێتی سیاسی و لەو قۆناغەدا هانی پادشایەتی ڕەهای دەدا، تا دەسەڵاتی خۆی لە بەرامبەر کڵێساو حوکمی ئیمپراتۆریەتدا قایمترو بەهێزتر بکات. لە سەرەتای

سەدەی شازدەهەم و لەگەڵ سەرهەڵدانی پاشایەتی ڕەهادا، سستمی پادشایەتی لە ململانێیەکی بەردەوامدا بوو لەگەڵ دەسەڵاتی پاپادا، تا ئەو کاتەی بزوتنەوەی ریفۆرمی ئایینی هاتە ئاراو ئەو ململانێ تولانیەی لە بەرژەوەندی سستمی پاشایەتی یەکلایی کردەوە. بەمەش دەرگای لەبەردەم دروستبوونی پادشایەتی نەتەوەییدا کردەوە کە ئەوروپای لەسەر فۆرمێکی تازە ڕێکخستەوە، ئەو فۆرمە تازەیەش دەوڵەتی نەتەوە بوو کە هەریەکەو سەربەخۆیی و تایبەتمەندی خۆی هەبوو.

کڵێسا دوای ئەوەی نەیتوانی لە ڕێگەی ئەنجومەنی گشتی کڵێساوە خۆی ڕیفۆرم بکات، ئەو بیرو بۆچون و نوسینانەی بەرهەمی بزاوتی ڕیفۆرمی ئایینی بوون، بوونە مایەی بەهێزترکردنی دەسەڵاتی دنیایی پادشاکان و تۆکمەترکردنیان. ڕێبەرانی بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی دڵنیابوون لەوەی کە چاکسازی نوێی ئایینی سەرکەوتوو نابێت، گەر نەتوانێت فەرمانڕەواکان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت و پاڵپشتی سیاسی و سەربازی ئەوان بۆ خۆی مسۆگەر بکات.

لێرەوە دەبینین یەکەمین بیریاری بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی «مارتن لوتەر»، هەر زوو درك بەوە دەکات سەرکەوتنی ڕیفۆرم لە ئەڵمانیادا، وابەستەی ئەو هاوکاری و پشتیوانی لێکردنەیە کە میر و دەسەڵاتدارەکانی وڵات پێشکەشی دەکەن. لە ئینکلتەراشدا ڕیفۆرم لە ڕێی دەسەڵاتی ڕەهای «هێزی هەشتەم»ەوە سەریگرت. بەمجۆرە و لە سەرتاسەری ئەوروپادا، پادشا بووە دەسەڵاتی سێنتراڵ و ڕەمزی سەرەکی یەکیەتی نیشتمانی. لە کۆتاییەکانی سەدەی شازدەهەمیشدا، ئەم دۆخە فەرەنساشی گرتەوە.

لە پای ئەم سەرکەوتنانەی دەسەڵاتی دنیایی پادشاکان بە دەستی هێنا، گەشە و بەرەو پێشچونی گروپ و ڕێچکا ئایینیەکان، وابەستەی دەست تێکەڵکردن و هاوپەیمانێتی بەستنی ئەوان بوو، لەگەڵ دەسەڵاتی ڕەهای پادشاکاندا. لە ئینکلتەرا و باکوری ئەڵەمانیادا، پرۆتستانت مەزهەبەکان دایەنە پاڵ میرەکان و سەرکەوتنیان دەسگیر بوو، بەڵام لە فەرەنسا و ئیسپانیا بوونە هاوپەیمانی ئەو خانەدانانەی خواستی سەربەخۆییان هەبوو، بەمەش دووچاری شکست هاتن و ئەوەی سەرکەوتوو بوو ئاینزای کاتۆلیکی بوو کە ئایینی دەسەڵاتی پادشایەتی ڕەها بوو. لە ڕاستیشدا بردنەوەو دۆراندنی هەریەك لەو ئاینزایانە تەنها لە بەرژەوەندی پادشایەتی ڕەهادا بوو، واتە ئەوەی بەشێوەیەکی سەرەکی سودی سیاسی لەو ململانێیە دەبینی، سستمی حوکمڕانی پادشایەتی ڕەها بوو، ئیتر سەرکەوتوو پرۆتستانت بوایە یان کاتۆلیك.

لەو ماوەیەدا کەم تا زۆر فیکری سیاسی لەوەدا بوو تەبەنی هەندێ لە بیرو بۆچونەکانی سەدەکانی ناوەڕاست بکات، بە تایبەت ئەوانەی باسیان لەوە دەکرد کە یەزدان سەرچاوەی دەسەڵاتی سیاسیە و خاوەنی ئەم دەسەڵاتە سیاسیەش، سێبەری یەزدانە لەسەر زەوی. لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ئەم دەسەڵاتە سیاسیە لە دەستی کڵێسا و ئیمپراتۆرەکاندا بوو، بەڵام لە سەدەی شازدەهەمدا ڕیفۆرمیستەکان ڕایانگەیاند کە ئەم دەسەڵاتە دەبێت لە دەستی میرو پادشاکاندا بێت، نەك کڵێسا و ئیمپراتۆر خاوەنی بن.

مەبەست لەمەش بەهێزکردنی پێگەی پادشاکان و بەدەست هێنانی ڕەزامەندیان بوو، تا ببنە پارێزەری ئاینزا نوێیەکان کە لەگەڵ ئاینزای کاتۆلیکیدا ناکۆك بوون و پاپا خۆی ڕێبەرایەتی دەکرد. هاوکات دەیانویست سنورێك بۆ ئەو داواکارییەی پاپا دابنێن کە دەیویست خۆی بکاتە میراتگری مەسیحیەت لە تەواوی ئەوروپادا، لە بەرامبەریشدا دەسەڵاتی پادشاکان وا لێبکەن کە لە دەسەڵاتی خودی پاپاش باڵاتر بێت.

بەو پێیەی پادشا بە فەرمانی یەزدان حوکم دەکات، ئەوا تەنها لە بەرامبەر ئەودا بەرپرسیارە، نەك لە بەردەم یەکێك لە بەندەکانی خوادا، لێرەوە پادشا لە بەرامبەر پاپادا بەرپرسیار نییە. ئەم بەرپرسیارێتیەش لە بەردەم یەزداندا، خەڵك و خوا ناچار دەکات گوێ ڕایەڵی تەواوی پادشاکانیان بن و هەر کەسێکیش بێگوێی پادشا بکات، گوناهبارە و وەکی ئەوە وایە لە یەزدان یاخی بووبێت. ڕیفۆرمیستە ئایینیەکان

دەوڵەمەندبوونی کڵێسا و بایەخی زۆری پیاوانی ئایینیان بۆ کۆکردنەوەی ماڵ و سامان، کردە ئامرازێك بۆ پەلاماردانی کڵێسا و هێرشکردنە سەر خودی پاپا. ڕیفۆرمیستەکان ئەوەیان بۆ خەڵك ڕوندەکردەوە کە مرۆڤ لە پەیوەندی بەستنی لەگەڵ یەزداندا، پێویستی نە بە پاپایە و نە بە کڵێسا، تەنانەت هەندێکی وەك «مارتن لۆتەر» دەڵێت: (هەموو کەسێك بە پێی ویست و ویژدانی خۆی، مافی ئەوەی هەیە کتێبی پیرۆز لێکبداتەوە و شرۆڤەی بکات).

لەگەڵ هەموو ئەو تیۆریا و بیروبۆچونانەی ڕیفۆرمیستەکان هێنایانە ئارا بۆ لاوازکردنی دەسەڵاتی کڵێسا و بەهێزکردنی دەسەڵاتی پادشاکان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پادشاکان تەنها گرنگیان بەو دەرەنجامە سیاسیانەی بزوتنەوەکەدا کە دەسەڵاتی تۆکمەتر دەکردن، چونکە ئەوان لە خەمی ئەوەدا بوون موڵك و ماڵاتە بێشومارەکانی کڵێسا بۆ خۆیان پاوان بکەن و لە دەست ئەو باجە ئایینییە ڕزگاریان بێت کە دەیان دا بە پاپا. ئەم خواستە هۆکاری سەرەکی بوو کە پاڵی بە شای ئینکلتەراو زۆرێك لە میرەکانی ئەڵەمانیاوە نا، تا ببنە پرۆتستانت مەزهەب و بەگژی کڵێسای کاتۆلیکیدا بچنەوە. لە ڕێی پاوانکردنی موڵك و ماڵاتی کڵێساوە، دەوڵەت داهاتێکی زۆر و زەوەندی بۆ خۆی مسۆگەر کرد کە دەسەڵاتی مەرکەزی پادشای بەهێزتر کرد و هاوڵاتیانیشی ناچار کرد ملکەچی یەك دەسەڵاتی سیاسی بن.

هەرچەندە بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی کاری بۆ بەهێزکردنی سستمی پادشایەتی دەکرد، بەڵام هاوکات هەوڵی ئەوەشی دەدا تاکە کەس لە جەبری کڵێسا ڕزگار بکات و تاکەکەس بکاتە بنەمای بۆچونە فیکری و ئایینی و مەدەنیەکانی. ئەگەرچی ئامانجی سەرەکی بزوتنەوەکە ئەوە نەبوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پرانسیپ و دەرەنجامە فیکری و کۆمەڵایەتیەکانی بەوە گەیشت. هەر بۆ نمونە باسکردنی ئەوەی تاکە کەس مافی شرۆڤە کردن و لێکدانەوەی کتێبی پیرۆزی هەیە، گوازرایەوە بۆ سەرجەم لایەنەکانی ژیانی فیکری و کۆمەڵایەتی و لە ئاکامیشدا لەگەڵ گەشە و بەرەو پێشچونە ئابووریەکان و لەگەڵ هێزی تازە پێگەیشتوی چینی ناوەندا یەکیان گرتەوە، ئەو چینەی داوای کارکردنی زیاتر و زۆرتری دەکرد، بە مەبەستی کەڵەکە کردنی سامان، ئەویش لە ڕێی بازرگانی و پیشەسازی ئازادەوە. بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی بەڕادەی بەشداریکردنی لەبەرەو پێشبردنی واقعی ژیانی سیاسی لە ئەوروپادا، ڕۆڵێکی گەورەشی لە پەرەپێدانی فیکری سیاسیدا هەبوو، بە تایبەت ئەو فیکرە سیاسیەی ئەو کات لە ئارەدا بوو.

گرنگترین ئەو بەرەو پێشچونەی فیکری سیاسی لەو قۆناغەدا بە خۆیەوە بینی، دەتوانین لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆیان بکەینەوە:

١-بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی لە ڕوی فیکری و پراکتیکەوە، پاڵپشتی پادشا بوون و دەسەڵاتیان تۆکمەتر کرد، تا دەسەڵاتیان کردە دەسەڵاتێکی یەزدانی و لە بەرامبەر دەسەڵاتی ڕوکەشانەی ئیمپراتۆر و هەیبەت و شکۆی پاپادا ڕایانگرت.

٢-بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی لەگەڵ هەوڵدانی بۆ بەهێزکردنی پێگەو دەسەڵاتی پادشا، ڕاستەوخۆ و نا ڕاستەوخۆ کاری بۆ ئەوەشکرد تا تاکە کەس ئازاد بێت، بەمجۆرە زەمینەی بۆ حوکمرانی دیموکراسی خۆشکرد.

٣-هەرچەندە بزوتنەوەی ڕیفۆرم لە چەند وڵاتێکی ئەوروپایدا سەرکەوتنی بەدەست هێنا، بەڵام لە زۆربەی بەشەکانی باکوری ئەوروپادا، بووە مایەی دروستبونی کەمینەی ئایینی بەهێز و ئەمەش کێشەی کەمینەی دروستکرد و بوونە سەرچاوەی پشێوی و نا ئارامی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە ناو وڵاتەکانیاندا. چارەسەری ئەم کێشەیە دوای ماوەیەکی دوور و درێژکرا، کاتێك بڕیار لەسەر تۆلێرانسی ئایینی درا و چەمکی پێکەوە ژیانی گروپە ئایینیە جیاجیاکان، لەناو چوارچێوەی یەك دەوڵەت و لە سایەی یەك دەسەڵاتدا چەسپی.

٤-بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی بووە مایەی دروستکردنی مشتومڕ دەربارەی ماف کەمینەکان لەبەرخوردکردن و ڕاپەڕیندا. بەو پێیەی ئەو کەمینەیە بیروباوەڕی ئایینی خۆی بە دروست دەزانێت و بەرنامەی خۆی پێ ڕاستەو پێچەوانەی بیروباوەڕەکانی پادشایە، ئایا ماف ئەوەی نییە لە پادشا ڕاپەڕێت و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی نەکات، ئایا کارێکی لەمجۆرە ناچێتە خانەی کوفر و گومڕاییەوە، وەك چۆن لەسەدەکانی چواردەو پانزەدا هەموو بەرخوردێکی پاپا بە کوفر و لە ڕێیلادان ئەژماردەکرا؟ یان پێویستە ئەو کەمینەیە بێ چەند و چون و کوێرانە ملکەچی پادشا و فەرمانەکانی بێت.

لەسەر ئەم مەسەلەیە، فەلسەفەی سیاسی بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی، زۆرترین مشتومڕی بەخۆیەوە بینی. واتە دەربارەی ئەوەی ئایا خەڵك و خوا ماف بەرخوردی حوکمڕان و فەرمانەکانی ئەوانیان هەیە، یاخود دەبێت کوێرانە گوێڕایەڵی بڕیارەکانیان بن و بەم پێیەش بەرخورد و گوێڕایەڵی نەکردن دەچێتە خانەی تاوانەوە و خاوەنەکەی پێ گوناهبار دەبێت.

بە درێژایی سەدەی شازدەهەم ئەم دوو جۆرە لە تیۆریای سیاسی سەبارەت بە ڕەوایەتی و ناڕەوایەتی بەرخورد کردن لەگەڵ پادشا دا لە ئارادا بوو، هەر یەکەشیان پێچەوانەی ئەوی دی و دژی ئەوی تریان بوو.

دیارترین ڕیفۆرمیستێك کە بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینی لە سەدەی شازدەدا بە خۆیەوە بینیبێت، بریتین لە: «مارتن لۆتەر» (١٤٨٣-١٥٤٦) و «جۆن کالڤن» (١٥٠٩-١٥٦٤). ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین باس لە بیرو بۆچوونە سیاسیەکانی ئەو دوو ڕیفۆرمیستە بکەین کە لە ڕێی بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئایینیەوە پێشکەشیانکرد.

یەکەم/ مارتن لۆتەر (1483 - 1546):

«مارتن لۆتەر»ساڵی ١٤٨٣ لە شاری ئیسیلبین لە هەرێمی سکۆنیا هاتۆتە دنیاوە. باوکی کرێکاری کانە خەڵووز بووە. سەدەمی منداڵێتی پڕی بووە لە هەژاری و نەهامەتی، بەڵام سەرباری ئەوەش توانیویەتی قۆناغەکانی خوێندن ببڕێت و بڕوانامەی بەکالۆریۆس لە زانکۆی ئێرفۆرت بەدەست بێنێت. ساڵی ١٥٠٥ واز لە خوێندنی زانستی دێنێت و دەبێتە قەشە لە کڵێسادا. ئەمەش دوای ئەوەی هەورە بروسکەیەکی توند لێی دەدات و دەکەوێتە سەرزەوی و لە هۆش خۆی دەچێت. ساڵی ١٥٠٧ کە بە فەرمی دەبێتە کەشیش، خۆی بۆ خوێندنی خوداناسی تەرخان دەکات و ساڵی ١٥١٢ بڕوانامەی دکتۆرا لە زانکۆی ویتنبرگ وەردەگرێت و هەر لەوێشدا دەبێتە مامۆستا[١].

لە ساڵی ١٥١٧ کێشەی «لۆتەر» لەگەڵ کڵێسای ڕۆمادا سەرهەڵدەدات، کاتێك هێرش دەکاتە سەر پرۆسەی فرۆشتنی (صكوك الغفران) کە کڵێسا پێی هەڵدەستا، بەرامبەر وەرگرتنی پارەو پولێکی زۆر. ئەمەش لە خەڵکانی هەژار و دەست کورت وەردەگیرا. «لۆتەر» پێیوابوو ئەمە کارێکی قێزەونەو دوور و نزیك پەیوەندی بە ئایینەوە نییە. ئەم هەڵوێستەی هەلایەکی گەورەی نایەوەو پاپای ناچار کرد وەك گومڕا و لە ڕێی لادەرێك ناوزەدی بکات کە شایەنی ئەوە بێت لە کڵێسا وەدەربنرێت. ئەمە وایکرد «مارتن لۆتەر» هەڵبێت و خۆی بشارێتەوە. بەڵام هەر ئەوەندەی ئەو بیروبۆچونانەی داوای ڕیفۆرمی ئایینیان دەکرد ئەڵەمانیای گرتەوە، جارێکی تر «لۆتەر» دەرکەوتەوەو ساڵی ١٥٢٥ چووە ژیانی هاوسەریەوەو خێزانی پێك هێنا. لەسەروەختی خۆشاردنەوەیدا «لۆتەر» ئینجیلی وەرگێڕایە سەر زمانی ئەڵەمانی و بەمجۆرە یەکەمین کتێبی ئایینی بە زمانی زگماکی خۆیان، پێشکەش بە ئەڵەمانەکان کرد[٢].

لە ساڵی ١٥٤٦ «مارتن لۆتەر» کۆچی دوایکرد، پاش ئەوەی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەشداری لە هێنانە

ئارای بزاوتێكی نوێی ئایینیدا كرد كه درایه پاڵ ئەو و بە بزاوتی (لۆتەریزم) ناوی دەركرد، دەست بەجێ و لەگەڵ ئەو بزاوتە ئایینیە نوێیەدا كڵێسایەكی تازەی لە ئەڵەمانیادا دروستكرد كە كڵێسای پرۆتستانتی بوو.

بیروبۆچوونەكانی:

دەسپێكی بیرو بۆچوونەكانی «لۆتەر» بۆ چاكسازیكردن لە كڵێسادا، لەو داوەشان و گەندەڵی و گومڕاییەوە دەستی پێكرد كە كڵێسا پێی گەیشتبوو. «لۆتەر» هەمیشە بۆچوونەكانی خۆی لەگەڵ ئەو پرانسیپەدا یەكدەخست كە ململانێی ناو ئەنجومەنی كڵێساكان رەواجی پێدەدا و تەئكیدی لێدەكردەوە، بەوەی كڵێسا (مەڵبەندی كۆبوونەوەی تەواوی ئیماندارانە لەگەڵ عیسای مەسیحدا لەسەر زەوی). ئەو رەخنانەی ئاراستەی كڵێسای دەكرد، دەرهەق بەو ژیانە پڕ عەیش و نۆش و بێسەوادەی ناو كۆشكەكانی رۆما و بە هەدەربردنی دەسكەوت و پاشەكەوتی كڵێساكانی ئەڵەمانیا بوو بۆ خاتری پاپا، لەگەڵ فرۆشتنی (صكوك الغفران)دا. ئەو لە دەسكەوت و ئەو تایبەتمەندیە زۆرانەی پیاوانی ئایینی توورە بوو (بەرەوای نەدەزانی یاسای روحانی بە چاوی رێزەوە لە ئازادی و گیان و موڵك و ماڵاتی پیاوانی ئایینی بڕوانێت، بەڵام ئەم مافە بە خەڵكانی ئاسایی تر رەوا نەبینرێت، وەك ئەوەی ئەوانی دی مەسیحی نەبن و ئەندامی كڵێسا و باوەڕداری سەر ڕاست نەبن)[٣].

«لۆتەر» لایەنگری ئازادی تاكە كەس و دژ بە سەركوتكردن و بە زۆر سەپاندنی بیروباوەڕی ئایینی بوو. ئەو پێیوابوو هێز و بەكارهێنانی زەبر و زۆر، ئامرازی گونجاو نین بۆ برەودان بە ئایین یاخود بۆ رێگرتن لە كوفرو گومڕایی. (هەرگیز ناكرێت بە زەبری هێز كوفر و گومڕایی نەهێڵین. نەخێر ئەم كارە پێویستی بە ئامرازێكی دیكەیە، پێویستی بەمشتومڕی فیكری و ڕاگۆڕینەوەیە، بە پێچەوانەی شەڕە شیرەوە. ئێمە پێویستە لێرەدا قسە لەسەر وتەكانی یەزدان بكەین. ئەگەر ئەوەش كەڵكی نەبوو، ئەوا دەسەڵاتی دنیایی كێشەكە چارەسەر ناكات، تەنانەت ئەگەر سەرزەمین خوێن دایبپۆشێت)[٤].

لای «مارتن لۆتەر» جەوهەری ئایین لەو ئەزمونە ناوەكی و عیرفانیەدا كە هەر كەسە و بۆ خۆی ئەزمونی دەكات و ناكرێت بۆ كەسێكی دی بگوازرێتەوە، لە كاتێكدا وێنە دەرەكیەكانی و ئەو سروت و ڕێو رەسمانەی پیاوانی ئایینی ئەنجامی دەدەن، تەنها هۆكارێكن بۆ گەیشتن بەو ئامانجە یاخود كۆسپن لە بەردەم گەیشتن بەوەدا.

سەرباری ئەوەی «لۆتەر» دژی سەركوتكردنی ئایینی و یاسای كڵێسا و حوكمی پیاوانی ئایینی بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوانەشدا پێیوابوو دەبێت گومڕاو سەر لێشێواوەكان لە ناو ببرێن و ڕێگە بە بڵاوكردنەوەی بیروبۆچونەكانیان نەدرێت. بێگومان دەرەنجامی ئەم بیرورایانەی «لۆتەر» ڕاستەوخۆ بەرەو سەركوتكردن دەچوو. مادامەكی كڵێسا نەیتوانی خۆی ڕێك بكاتەوەو چاكسازی لە ناوخۆیدا ئەنجام بدات، ئەوا لێرە بەدواوە ئومێدی ئەنجامدانی ئەو كارە بۆ پاكژ كردنەوەی كڵێسا، ڕادەستی فەرمانڕەوایانی مەدەنی و پادشاكان دەكرێت[٥].

لێرەوە «لۆتەر» بە قسەیەكی تەئكید لەوە دەكاتەوە كە دەبێت (میر و پادشاكان بە حوكمی زەرورەت كەشیش و پیاوی ئایینی بن)، هەروەها پێیوایە پێویستە دەسەڵاتی دنیایی ئامرازی چاكسازی بێت و چاوەدێری هەر ریفۆرمێك بكات كە ئەنجام دەدرێت. «لۆتەر» بەو پێیەی پشتی بە میر و پادشاكان دەبەست بۆ سەرخستنی چاكسازی لە ئەڵەمانیادا، ئاسایی بوو پابەندی ئەو بۆچونە بێت كە دەڵێت: (لەسەر خەڵك

و خوایە گوێڕایەڵی بێ قەید و شەرتی فەرمانەکانی فەرمانڕەوایان بن)٠ «مارتن لۆتەر» بایەخێکی ئەوتۆی بە سیاسەت نەدەدا، ئەگەر ناچار نەبوایە و یەخەی نەگرتایە٠ یەکێکیش بوو لەوانەی ڕێزێکی زۆری بۆ دەسەڵاتی مەدەنی هەبوو٠ هاوکات دژی ئەوە بوو لە ڕێی ئاشوب و توندو تیژییەوە فشاری سیاسی دروست بکرێت٠ هەرچەندە ڕێزی لە دەسەڵاتی مەدەنی دەگرت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕوپامایی بۆ دەسەڵاتدارانی دنیایی نەکرد و لێیان نزیك نەبووەوە٠ لە شوێنێکدا دەربارەی فەرمانڕەوایان دەڵێت: (ئەوانە گەورەترین گەمژە و بەدترین خراپەکارن لەسەر رووی زەوی)٠

کەواتە لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە (ڕێزی لۆتەر بۆ خاتری حوکمڕانەکان نەبووە، بەڵکو لە پێناو پلە و پایە و پێگەی فەرمانڕەوادا بووە)٠ لەلایەکی ترەوە هەرچەندە ڕێزی لە فەرمانڕەوایان نەگرتووەو بە شایەنی ئەوەی نەزانیون، ئەوەندەش بێمتمانە بووە بە جەماوەری خەڵك٠ (میرو پادشای ئەم جیهانە خودان، خەڵکانی ئاسایش ئەهریمەنن، بۆیە هەندێ جار یەزدان لە ڕێی ئەوانەوە ئەو شتانە دەکات کە لە ئان و ساتی تردا ڕاستەوخۆ بە شەیتانی دەکات)[٦]٠ هاوکات لە شوێنێکی تردا دەڵێت: (من ئەوەم پێ چاترە تەحەمولی میرو پادشایەك بکەم کە هەڵە دەکات، نەك هی میللەتێك کە کاری ڕاست و دروست ئەنجام دەدات)[٧]٠

دووەم/ جۆن کالڤن (1509 - 1564):

«جۆن کالڤن» تەواو وەکی «مارتن لۆتەر» باوەڕی بە ملکەچی و گوێڕایەڵی خەڵك و خوا هەبوو، هەروەها باوەڕی زۆری بە شەرعیەت و دەسەڵات هەبوو٠ بەڵام لە تەفسیرکردنی ئینجیلدا بۆچونی جیاواز بوو، واتە بڕوای بەوە نەبوو تاکە کەس مافی لێکدانەوەو شرۆڤەکردنی کتێبی پیرۆزی هەبێت، هاوکات دەترسا لەوەی کۆمەڵگە لە بزوتنەوەی ریفۆرمی ئاینیدا پرکێشی بکات و زۆر بڕوات٠ سەبارەت بە پەیوەندی کڵێساش بە دەوڵەتەوە، ئەوا دژی ئەو بۆچوونە بوو کە دەسەڵاتی دنیایی و کڵێسا لەیەك سستمدا کۆدەکاتەوە، چونکە ئەو بڕوای وا بوو بواری کارکردنی هەریەکەیان جیاوازە٠ هەروەها پێیوابوو دەبێت کڵێسا ئازاد و دەست کراوە بێت، لەوەی چ جۆرە مۆراڵ و ئاینزایەك دەسەپێنێت٠ دەبێت دەسەڵاتی دنیایش پشتیوانی تەواو لە کڵێسا بکات، بۆ ئەوەی دنیابینیەکانی خۆی بەسەر ئەوانەدا بسەپێنێت کە فەرمانەکانی جێبەجێ ناکەن و ڕێنومایەکانی بەهێند ناگرن٠

لەلایەکی ترەوە ئەرکی دەسەڵاتی دنیایی ئەوەیە، گرنگی بە پێداویستیە مادیەکانی مرۆڤەکان بدات و ئارامی و ئاسایش دابین بکات و مافی موڵکایەتی بپارێزێت و سەرپەرشتی و چاودێری ئایین و چاکسازی بکات[٨]٠ یەکەمین ئەرکی دەسەڵاتی دنیایی ئەوەیە، خودا پەرستی بپارێزێت و ئاگاداری بکات٠ لەگەڵ ئەم جیاکردنەوەیەی نێوان دەسەڵاتی دنیایی و کڵێساش، بەڵام هەر پەیوەندی ئایینی پێکەوەیان دەبەستێتەوە، لەبەرئەوەی ئەرکی چاودێریکردنی بیروباوەڕ و پاراستنی بەرژەوەندیەکانی ئایینی بە دەسەڵاتدارانی دنیایی سپارد٠ لێرەوە «کالڤن» بڕیار دەدات کە دەبێت مەسیحیەکان هاریکاری حوکمڕانەکان بکەن لە ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانیاندا، واتە خزمەتکردنی دەسەڵاتی دنیایی بووبە ئەرکێکی ئایینی وا کە تاکە کەس بۆی نەبێت لێی لا بدات، یاخود بەگژ ئیرادەی دەوڵەتدا بچێتەوە٠ کەواتە گرنگترین بیرو بۆچوونەکانی «کالڤن» بەشێوەیەکی گشتی، جەختکردنەوەیەتی لەسەر ئەرکی گوێڕایەڵی بێ چەند و چوون، لە مەشدا تەواو کۆك و هاوڕا بوو لەگەڵ «مارتن لۆتەر»دا٠ بەو پێیەی دەسەڵاتی دنیایی ئامرازێکە بۆ سەرفرازی و ڕزگاربوون، ئەوا پلەو پایەی فەرمانڕەوا بە وتەی «کالڤن» پیرۆزترین پلەو پایەیە، چونکە ئەو جێگرەوەی یەزدانە لەسەر زەوی و بەرەنگاربوونەوەو بەگژا چونەوەشی وەك بەرەنگاربوونەوەی یەزدان دایە٠

بەدبەختیە کەسی ئاسایی کە ئەرکی فەرمانڕەوایەتی نازانێ و لەو ئاستەدا نییە، باس لە کاروباری دەوڵەت بکات. ئەو کەسە گەر پێیوایە شتێك هەیە و پێویستی بە ڕاست کردنەوە هەیە، ئەوا با ئەو کارە بۆ ئەوانە ڕون بکاتەوە کە لە سەروخۆیەوەن و خۆی ئەوە نەکات، چونکە ئەو نابێت بەبێ ڕێنومایی و فەرمانی ئەوانەی لەسەروخۆیەوەن هیچ شتێك بکات.

بە بۆچونی «کالڤن» فەرمانڕەوای خراپ و بەد، سزایە بۆ خەڵکانێك لەسەر گوناە و هەڵەکانیان، لەم حاڵەتەشدا دەبێت خەڵك و خوا ملکەچ و گوێڕایەڵی ئەو فەرمانڕەوایە بن، وەك چۆن ملکەچی و گوێڕایەڵی حوکمڕانێکی پیاو چاك دەکەن. لەبەرئەوەی ملکەچی و گوێڕایەڵی ئەوان بۆ کەسەکە نییە، بەڵکو بۆ پێگەو پلەو پایەکەیەتی، پلەو پایەش شکۆ و مەزنی خۆی هەیە و ناکرێت پێشێل بکرێت. ئەوەی ڕاستی بێت «جۆن کالڤن» وەك سەرجەم ئەوانەی لە سەدەی شازدەهەمدا بەرگرییان لە مافی یەزدانی پادشاکان کردووە، بیروڕای زۆر کۆنکرێتی لەمەڕ ئەرکی فەرمانڕەوایان بەرامبەر بە هاولاتیان و خەڵك و خواخستۆتە ڕوو. بۆ نمونە یاسای یەزدان کە یاسایەکەو ناکرێت دەستکاری بکرێت، پێویستە پادشاکان و خەڵك و خوا پابەند بن پێیەوە. حوکمڕانی خراپ و بەدکاریش تاوانی یاخی بوون لە خوا و گومڕایی ئەنجامی دەدات.

«کالڤن» پێی وابوو یاسای مەدەنی بڕیاری سزادان بەسەر شتێکدا دەدات کە هەڵەیە، بەڵام سزادانی فەرمانڕەوا کارێکە بەدەستی یەزدانەو خەڵك و خوا بۆیان نییە ئەو کارە بکەن. ئەمە بۆ خۆی هەڵوێستێکی ئاسایی بوو کە «کالڤن» وەریگرتبوو، بەهۆی ئەو دەسەڵاتەی لە شاری (ژنێف)دا هەیبوو، هەروەها بەهۆی ئەوەی کە ئومێدی ئەوەی هەبوو پڕۆتستانتیەتی کالڤنی ببێتە ئایینی پادشاکانی فەرەنسا.

لە ناوەڕۆکی تیۆریاکەی «کالڤن»دا دەربارەی بەرخوردی سیاسی هاتووە کە هەندێ برگەی دەستووری هەیە، کاربەدەستانی خوارەوە سەرپشك دەکات بەئەرکی بەرگرتن لە ستەمکاری سەرۆکی دەوڵەت و پاراستنی خەڵك لە خراپ بەکارهێنانی دەسەڵاتەکانی هەستن. لە حاڵەتێکدا ئەگەر هاتوو دەقێکی دەستووری بڕیاری لەسەر دانانی ئەو جۆرە کاربەدەستانەی خوارەوەدا، ئەوا مافی بەرخوردکردن و بەگژاچوونەوەی دەسەڵات دەبێت لە یەزدانەوە بێت و خەڵك و خوا مافی ئەو کارەیان نییە. لە ناوەڕۆکی ئەو تیۆریایەی «کالڤن»ەوە تێدەگەین کە لە پراکسیس کردنی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتیدا، چەند لایەنێك بەشدارن و هەریەك لەوانەشی بەشدارن پێویستە یەکتری بپارێزن و بەتەنگ یەکەوە بێن.

بیروبۆچوونی سیاسی «کالڤن» رووەو ئۆرستۆکراتیەت چوو، لەبری ئەوەی بەرەو پاشایەتی بڕوات. هاوکات ئەو تیۆریایەی ئەو دایڕشت بونیادێکی ناجێگیرو فشەڵی هەبوو، چونکە لەلایەك کالڤینیزم جەختی لەسەر بەدی و خراپی هەموو بەرخوردو بەگژاچوونەوەیەکی دەسەڵات دەکردەوە، لەلایەکی دیکەش پرانسیپی سەرەکی ئەوە بوو کە کلێسا مافی جاردانی ئایینزای بێگەردو بێ غەلو غەشی هەیەو دەتوانێت بە پشت بەستن بە دەسەڵاتی دنیایی، کۆنترۆڵێکی سەرتاسەری بسەپێنێت. لێرەوە دەبوو کلێسای کالڤینیزم لە دەوڵەتێکدا کە فەرمانڕەواکانی ڕێبازەکەی ناسەلمێنن و ڕێنومایییەکانی پەیڕەو ناکەن، دەستبەرداری ئەوە بێت گوێڕایەڵی کردنی فەرمانڕەوایان ئەرکەو دەبێت جێبەجێ بکرێت، بەڵکو لە بەرامبەردا دەبوو جەخت لەسەر مافی بەرخوردو بەگژاچوونەوەی دەسەڵاتداران بکاتەوە.

پەراوێزو سەرچاوەكان:

١- د.علي عبدالمعطي محمد: الفكر السياسي الغربي– دار الجامعات المصرية، ص١٨٩.

2- Marcel Prelot et Georges Lescuyeer.Ibid.p.226

٣– جورج سباين: تطور الفكر السياسي– الكتاب الثالث، ص٥٠٠.

٤- جورج سباين: هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا٤٩٩.

5- Marcel Prelot et Georges Lescuyeer.Histoire des idees Politiques

٦– جورج سباين: تطور الفكر السياسي– الكتاب الثالث،ص٥٠٢.

٧- هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا٥٠٢.

٨– د.علي عبدالمعطي محمد: الفكر السياسي الغربي- سەرچاوەی پێشوو،ص٢٠١.

سەرچاوە:

الدكتور مهدي محفوظ: اتجاهات الفكر السياسي في العصر الحديث– المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت– الطبعة الثالثة، ٢٠٠٧.